

Arkadiusz Lewandowski*

Postkomunistyczna transformacja w populistycznym dyskursie Prawa i Sprawiedliwości po 2015 roku

Post-communist Transformation in Law and Justice's Populist Discourse after 2015

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: populizm, dyskurs populistyczny, transformacja imitacyjna, kryzys demokracji, Prawo i Sprawiedliwość

Key words: populism, populist discourse, imitation transformation, crisis of democracy, Law and Justice

Abstrakt: Celem artykułu jest próba określenie znaczenia problematyki transformacji systemowej w ramach populistycznego dyskursu Prawa i Sprawiedliwości od 2015 r. W ramach tekstu analizowano programy wyborcze oraz wypowiedzi liderów ugrupowania. Skupiono uwagę na takich elementach dyskursu jak: krytyka elit, znaczenie elit w procesie transformacji, nierówności społeczne oraz kryzys tożsamości. Dokonana analiza pozwala stwierdzić, że stosowany przez PiS po 2015 r. dyskurs populistyczny odnosi się do problematyki transformacji systemowej.

Abstract: The aim of the article is to attempt to determine the importance of the issue of systemic transformation within the populist discourse of Law and Justice since 2015. The text analyzes the electoral programs and statements of the party's leaders. Attention was focused on such elements of the discourse as: criticism of the elites, the importance of the elites in the transformation process, social inequalities and the crisis of identity. The analysis carried out allows us to conclude that the populist discourse used by PiS after 2015 refers to the issues of systemic transformation.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8161-2257>; doktor nauk o polityce, adiunkt w Katedrze Teorii Polityki i Zarządzania Sferą Publiczną, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. E-mail: a.lewandowski@ukw.edu.pl.

Wprowadzenie

W trakcie podwójnej kampanii wyborczej: prezydenckiej oraz parlamentarnej w 2015 roku, elementem politycznej debaty był temat oceny przebiegu i społecznych kosztów systemowej tranzycji¹. Jednym z punktów odniesienia w tym sporze stały się słowa wypowiedziane na okazję 25-lecia wyborów czerwcowych 1989 roku przez ówczesnego Prezydenta Bronisława Komorowskiego, który stwierdził: „Dokonania narodu polskiego z ostatnich 25 lat, są zmianami na miarę tysiąclecia. To drugi złoty wiek w historii naszego państwa”². Słowa te stanowiły niejako podkreślenie osiągnięć polskiej transformacji, na które w kampanii wyborczej wskazywali także ówczesi sprawujący władzę, sytuując się, jak określił to Piotr Borowiec, w roli „spadkobierców ekip rządzących po 1989 roku”³. Stosunek do tej opinii wyznaczył również polityczny front, z którego jednej strony znajdowali się utożsamiający z zdaniem o złotych czasach, z drugiej zaś sytuowali się mniej optymistycznie oceniający polską transformację i ówczesną rzeczywistość.

To wzmożone wówczas z dodatkową siłą pęknięcie, które od lat istniało w polskim społeczeństwie, na nowo zdeterminowało potrzebę myślenia o społeczno-politycznym podziale na przegranych ekonomicznych zmian i zwycięzców transformacji, tym razem jednak jako istotny element podziału politycznego⁴.

¹ W tekście kategoria transformacji systemowej stosowana jest jako równoważna z pojęciem tranzycji. Autor zdaje sobie jednak sprawę z dyskusji w literaturze przedmiotu na temat rozróżnienia tych pojęć. Zob. M. Mieczkowska, *Transformacja czy tranzycja? Szkice definicyjne*, «Acta Politica» 2014, nr 30.

² *Prezydent: Dokonania ostatnich 25 lat – na miarę tysiąclecia*, <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-bronislawa-komorowskiego/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wywiady/prezydent-dokonania-ostatnich-25-lat-na-miare-tysiaclecia,17194> (18.02.2023).

³ P. Borowiec, *Populistyczne strategie – narzędzia polskich neoliberalnych elit w kampaniach wyborczych 2015 roku*. «Studia Politologiczne» 2020, vol. 55, s. 205; tenże, *Definicje teraźniejszości prezentowane przez Andrzeja Dudę i Bronisława Komorowskiego w kampanii prezydenckiej 2015 roku*, «e-Politikon» 2016, nr XVII, wiosna, s. 186–219.

⁴ Problematyka podziału na wygranych i przegranych polskich przemian podejmowana była w literaturze na przestrzeni ostatnich lat. Zob. M. Jarosz (red.), *Wygrani i przegrani polskiej transformacji*, Warszawa 2005; P. Załęski, A. Szałański, Ł. Żołądek, *Przegrani i wygrani transformacji wobec rzeczywistości społeczno-politycznej*, Warszawa 2007. Podział ten w sposób niejako naturalny został zaprzęgnięty na potrzeby politycznej rywalizacji zarówno w latach 90. XX wieku jak i w wieku XXI. Zob. T. Bojarowicz, *Novum podziałów społeczno-politycznych w Polsce w latach 2005–2017*, Olsztyn 2018, s. 29, 107–109; H. Kitschelt, Z. Mansfeldova, R. Markowski, G. Tóka, *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*, Cambridge 1999, s. 63–67. P. Obacz, *Podział „Polska solidarna – Polska liberalna” w świetle wybranych koncepcji pluralizmu politycznego*, Kraków 2018.

Niniejszy artykuł stanowi próbę zbadania jednego z istotnych subobszarów powyżej zasygnalizowanej problematyki. Celem artykułu jest bowiem analiza populistycznego dyskursu Prawa i Sprawiedliwości w okresie po 2015 roku pod kątem określenia znaczenia w jego ramach problematyki transformacji postkomunistycznej. Problemem badawczym jest zatem pytanie, czy problematyka transformacji systemowej stanowi zauważalny element populistycznego dyskursu w politycznej komunikacji Prawa i Sprawiedliwości po 2015 r.?

Poddana weryfikacji hipoteza brzmi: stosowana przez PiS w ramach komunikacji politycznej negatywna narracja względem przebiegu i skutków polskiej transformacji oraz wynikającej z niej kondycji państwa posiada cechy populistycznego dyskursu.

W ramach artykułu zastosowano metodę analizy treści. Sam zaś tekst stanowi studium przypadku w postaci oficjalnych wypowiedzi liderów Prawa i Sprawiedliwości Jarosława Kaczyńskiego (formalny i rzeczywisty przywódca ugrupowania) oraz Mateusza Morawieckiego i Beaty Szydło (polityków piastujących od 2015 roku urząd Premiera RP). Jako materiał do analiz służyły również, istotne w praktyce działania oraz dla politycznego dyskursu Prawa i Sprawiedliwości programy wyborcze⁵, ze szczególnym uwzględnieniem wyborów z 2015⁶ i 2019 roku. Taki dobór źródeł wynika z przyjętej perspektywy badawczej skupionej na komunikacji i dyskursie politycznym w wydaniu PiS od momentu kampanii wyborczej z 2015 r. Śladowe w analizie były również odwołania do programów politycznych PiS sprzed 2014 roku, które służyły weryfikacji czy dana kwestia stanowi *novum* w politycznej ofercie ugrupowania czy też jest kontynuacją bądź też modyfikacją występujących już wcześniej haseł.

Ramy teoretyczne

W artykule, na potrzeby wywodu przyjmujemy perspektywę, w której populizm traktujemy jako polityczny styl ale wyrażający się w ramach komunikacji⁷, dyskursywną strategią dążącą do podziału społeczeństwa na dwa obozy

---

⁵ Programy wyborcze w przypadku Prawa i Sprawiedliwości stanowią w realiach polskich partii dokumenty o niestandardowym charakterze. Jak zauważył Waldemar Paruch, PiS na okoliczność każdego kolejnych wyborów przygotowywało obszerny program wyborczy poprzedzony diagnozą sytuacji oraz rozważaniami politycznymi. W. Paruch, *Realizm i wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*, Lublin 2021, s. 38.

⁶ Program na wybory z 2015 roku został opublikowany w 2014 r.

⁷ Zob. R. Brubaker, *Why populism?*, «Theory and Society» 2017, vol. 46(5), s. 357–385; B. Moffit, *The global rise of populism. Performance, political style, and representation*, Stanford 2017.

(w połączeniu z mobilizacją słabszych przeciwko tym „u władzy”)⁸, a przede wszystkim dyskurs populistyczny, czyli język, który podejmuje m.in. takie problemy jak: afirmatywne odwołanie do ludu oraz krytykę elit politycznych przeciwstawianych ludowi⁹. W tym kontekście należy również podkreślić, że populizm traktujemy jako mikroideologię¹⁰, która (w przeciwieństwie od tradycyjnie ujmowanej ideologii) opiera się na mniej rozbudowanym opisie świata społecznego-politycznego¹¹. Ograniczenie to nie zmienia jednak faktu, że populizm jako mikroideologia nadal definiowany jest przez dwie kluczowe i jednorodne jednostki analityczne czyli pozytywnie oceniany lud oraz krytykowane elity, obecność antagonistycznej relacji pomiędzy nimi oraz podkreślenie idei suwerenności ludu mające się urzeczywistnić w postaci demokracji, co do zasady większościowej¹².

Przyjęte rozumienie populizmu umożliwia zastosowanie różnorodnych jego typologii, m.in. podziału na prawicowy i lewicowy¹³, niemniej jednak ciekawszym wydaje się zastosowanie, zbliżonego w swojej wymowie, a zaproponowanego przez Pierre’a Andre Taguieffa rozróżnienia na populizm tożsamości i populizm protestu¹⁴. Propozycja ta umożliwia odnoszenie się do procesu transformacji, a jednocześnie pozwala unikać politycznej (nie zaś politologicznej) kategoryzacji na prawicę i lewicę.

Drugim istotnym elementem teoretycznej ramy dla prowadzonego wywodu jest usytuowanie w przestrzeni współczesnego populizmu zagadnienia transformacji postkomunistycznej. Punktem wyjścia dla tych rozważań jest ujęcie przemian politycznych w Europie Środkowej po 1989 roku jako porównywalnych, na poziomie wpływu na sukcesy populistów, do procesów

⁸ E. Laclau, *Rozum populistyczny*, Wrocław 2009, s. 13; Ch. Mouffe, *For a Left Populism*, London–New York 2018, rozdz. „Introduction”.

⁹ A. Lipiński, A. Stępińska, *Współczesne badania nad populizmem – wybrane dylematy i kluczowe podejścia*, [w:] A. Lipiński, A. Stępińska (red.), *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*, Poznań 2020, s. 12–13; M. Polakowski, *Oblicza populizmu – lewicowy i prawicowy*, [w:] K. Walecka, K. Wojtas (red.), *Między demokracją liberalną a nie-liberalną*, Kraków 2021, s. 52–53.

¹⁰ B. Stanley, *The thin ideology of populism*, «Journal of Political Ideologies» 2008, vol. 13 (1), s. 99; M. Freeden, *Ideology: A Very Short Introduction*, Oxford 2003, s. 78–102.

¹¹ P. Aslanidis, *Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective*, «Political Studies» 2015, vol. 64 (1), s. 88–104; B. Stanley, *The thin ideology...*, s. 95–96.

¹² B. Stanley, *The thin ideology...*, s. 102. Zob. M. Freeden, *Ideology: A Very Short...*, s. 78–102; D. Vittori, *Re-conceptualizing populism: Bringing a multifaceted concept within stricter borders*, «Revista Española de Ciencia Política» 2017, vol. 44, s. 45; C. Mudde, *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge 2007, s. 23.

¹³ Zob. M. Polakowski, *Oblicza populizmu...*

¹⁴ P.A. Taguieff, *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*, «Telos» 1995, nr 103, s. 25–26.

postindustrialnej modernizacji na Zachodzie¹⁵. Współczesny populizm jawi się zatem w Europie Środkowej jako, jak określiła to przed laty Maria Marczevska-Rytko, odpowiedź „na problemy stawiane przez modernizację w płaszczyźnie społecznej, gospodarczej, politycznej i jej konsekwencje”¹⁶.

Postkomunistyczna transformacja stanowi zatem nie tylko otoczenie, w jakim populizm się rozwija, ale może być traktowana jako jedno ze źródeł problemów liberalnej demokracji, determinujących wzrost poparcia dla populistów, tym samym stając się populistycznym zasobem. W tej perspektywie transformację traktować należałoby jako katalizator procesów zarówno ekonomicznych jak i kulturowych, które rozgrywają się w ramach liberalnych demokracji i jednocześnie się uzupełniają oraz wzajemnie wzmacniają¹⁷. Tymi procesami są: elitaryzacja i technokratyzacja demokracji, wzrost nierówności społecznych i związanej z nimi subiektywnej deprivacji czy wreszcie zmiany społeczne i kulturowe, które generują poczucie zagrożenia tożsamości wspólnoty. Przełożenie wymienionych, charakterystycznych dla Europy Zachodniej procesów, na obszar państw objętych postkomunistyczną tranzycją odbywać miałyby się w ramach transformacji o imitacyjnym charakterze¹⁸.

Wymienione powyżej procesy stanowią zatem determinanty popytowej strony populizmu, tworząc niejako zasoby dla prowadzenia populistycznej polityki, np. na poziomie komunikacji z wyborcami (populizm podaży)¹⁹. Przyjęcie takiej perspektywy wpisuje się z kolei w badawcze podejście, które akcentuje, że sukcesy populistów nie stanowią jedynie źródła kryzysu demokracji, ale są

¹⁵ B. Pytlas, *Radical Right Politics in East and West: Distinctive yet Equivalent*, «Sociology Compass» 2018, vol. 12, issue 11.

¹⁶ M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995, s. 162, 165.

¹⁷ Na temat współzależności ekonomicznych i kulturowych uwarunkowań współczesnego populizmu patrz: E. Korolczuk, *Populizm, nierówności i uwięź obywatelstwa socjalnego*, [w:] J. Żakowski (red.), *Almanach 2019–2020*, Warszawa 2019; R.F. Inglehart, P. Norris, *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, «Harvard Kennedy School Faculty Research Working Papers» 2016, RWP16-026; M. Strobl, A. Sáenz de Viteri, M. Rode, C. Bjørnskov, *Populism and inequality: Does reality match the populist rhetoric?*, «Journal of Economic Behavior and Organization» 2023, vol. 207, s. 2–3; J.-W. Müller, *Demokracja rządzi*, Warszawa 2022, s. 136–137.

¹⁸ Zob. K. Walecka, *Przekraczając rubikon – między kryzysem a upadkiem demokracji*, [w:] K. Walecka, K. Wojtas (red.), *Między demokracją liberalną a nieliberalną*, Kraków 2021, s. 39; I. Krastew, S. Holmes, *Światło, które zgasło. Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, Warszawa 2020.

¹⁹ Zob. B. Stanley, *A New Populist Divide? Correspondences of Supply and Demand in the 2015 Polish Parliamentary Elections*, «East European Politics and Societies» 2019, vol. 33, nr 1, s. 17–43.

także efektem wykorzystania przez nich, różnych problemów immanentnych dla współczesnych systemów demokratycznych²⁰.

Określając na potrzeby prowadzonej analizy główne wyznaczniki populistycznego dyskursu w odniesieniu do transformacji, należy uwzględnić rozróżnienie charakterystyki populizmu w demokracjach skonsolidowanych i w systemach podlegających procesowi transformacji. Jak postuluje Kinga Wojtas, w przypadku zachodnich, skonsolidowanych demokracji, populizm traktować można jako zjawisko, które potencjalnie dla demokracji może być funkcjonalne, tzn. przyczynić się do jej adaptacji i wzmocnienia. W demokracjach „młodych” populizm „reaguje” z otoczeniem zupełnie inaczej. Nie przynosi wzmocnienia procesów demokratyzacyjnych, lecz jest sygnałem głębszego kryzysu i wyrazem problemów z akceptowaniem modelu demokratycznego, niespełniającego oczekiwań społecznych²¹. Jak zwracał uwagę Jean-Michel De Waele, ponowna niestabilność postkomunistycznych demokracji skorelowana jest z przebiegiem ustrojowej transformacji, w szczególności wobec braku politycznej reprezentacji osób, które na transformacji straciły lub zostały w szerszym sensie wykluczone (nawet w wymiarze subiektywnego odczucia)²².

Powyższe ustalenia przekładają się na kluczową dla populizmu relację elita vs. lud i jednocześnie wyznaczają ramy populistycznego antyelitaryzmu²³, który silnie wiąże się z utożsamianiem systemu politycznego, jego instytucji i mechanizmów w nim się rozgrywających, (w tym w szczególności tych negatywnie postrzeganych przez obywateli) z elitami (i ich negatywną oceną)²⁴.

Za drugą istotną cechą omawianego populistycznego dyskursu uznać należy negatywny stosunek do transformacji, który wynika z łączenia jej przebiegu z imitacyjnym charakterem oraz swoistą jej bezalternatywnością²⁵.

²⁰ A. Lewandowski, *Endogenne źródła kryzysu demokracji liberalnej jako przedmiot badań*, «Horyzonty Polityki» 2022, vol. 12, nr 44, s. 94; J-M. De Waele, *Czy Europę Środkowo-Wschodnią czeka fala populizmu*, [w:] J.-M. De Waele, A. Paczeński (red.), *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, Warszawa 2010, s. 101–103. A. Kasińska, R. Dudała, *Demokracje zbuntowane*, Kielce 2022.

²¹ K. Wojtas, *Partie populistyczne w Czechach i na Słowacji*, Warszaw 2011, s. 138. Szerzej na temat populizmu w Europie Środkowej patrz: A. Santana, P. Zagórski, J. Rama, *At Odds with Europe: Explaining Populist Radical Right Voting in Central and Eastern Europe*, «East European Politics» 2020, vol. 36, issue 2, s. 288–309.

²² J-M. De Waele, *Czy Europę Środkowo-Wschodnią czeka...*, s. 98.

²³ R. Markowski, *Populizm a demokracja: ujęcia, dylematy, kontrowersje*, [w:] R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja*, Warszawa 2004, s. 24; K. Wojtas, *Partie populistyczne w Czechach...*, s. 136–137.

²⁴ K. Wojtas, *Partie populistyczne w Czechach...*, s. 136–137.

²⁵ Zob. R. Radek, *Demontaż trójpodziału władzy jako mechanizm odchodzenia od demokracji w świetle doświadczeń polskich i węgierskich w drugiej dekadzie XXI wieku*, [w:] J. Wojnicki, J. Zalesny (red.), *Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Doświadczenia polityczno-*

Tym samym populistyczna krytyka elit koreluje z negatywnym stosunkiem do całego systemu liberalnej demokracji czy też szerzej liberalizmu rozumianego jako ideologia władzy, zestaw wartości, sposób sprawowania rządów i kulturowy etos²⁶, które są swoistym efektem owej imitacyjnej transformacji.

Krytyczny ton wobec transformacji w dyskursie populistycznym odnosi się do aspektów natury ekonomicznej oraz kulturowej. W pierwszym przypadku istotne jest, że przemiany, jakie miały miejsce po 1989 roku, rozgrywały się w warunkach „naturalizacji” zasad neoliberalnej gospodarki rynkowej (generującej nierówności społeczne i poczucie deprivacji), przyjmowanych przez elity za oczywiste i bezalternatywne²⁷. Proces ten jednak rozgrywał się w otoczeniu z jednej strony niezrozumienia przez elity problemów przeciętnego człowieka, z drugiej zaś procesu „zmitologizowania pozytywów gospodarki rynkowej oraz stworzenia jej utopii”²⁸, co w ostateczności skutkowało, w opinii badaczy, reakcją społeczeństwa, które po początkowym entuzjazmie z coraz większym dystansem a nawet dezaprobatą przyjmowało kolejne lata gospodarczej transformacji²⁹. W konsekwencji, jak zaznaczają Iwan Krastew i Stephen Holmes, po ponad dwóch burzliwych dekadach przemian opartych o „zasadę entuzjastycznego kopiowania”, społeczny entuzjazm uległ wyczerpaniu a „wady politycznego naśladownictwa stały się już zbyt widoczne (...)”³⁰.

Na poziomie problematyki tożsamościowej i kulturowej można stwierdzić z kolei, że populistyczny dyskurs został osadzony na krytyce transformacji opartej na ideologii liberalnej, podkreślającej m.in. rolę jednostki, nieograni-

---

-ustrojowe państw współczesnych, Warszawa 2018, s. 32–43; I. Krastew, S. Holmes, *Światło, które zgasło...*, rozdz. „Poczucie końca”. Zob. M. Nowicka-Franczak, *Was Another Modernisation Possible? Liberal and Leftist Critique of the Transformation in the Public Debate in Poland*, «Polish Sociological Review» 2018, vol. 203 (3), s. 321–343. O swego rodzaju ideologicznej hegemonii demokracji liberalnej w ramach tranzytologii patrz: P. Sadura, *Upadek komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej w perspektywie współczesnych teorii rewolucji*, Warszawa 2015, s. 56–60.

²⁶ J. Zielonka, *Kontrrewolucja. Liberalna Europa w odwrócie*, Warszawa 2018, s. 57–59; P. Blokker, *Varieties of populism in East Central Europe*, [w:] B. Crum, A. Oleart (red.), *Populist Parties and Democratic Resilience. A Cross-National Analysis of Populist Parties' Impact on Democratic Pluralism in Europe*, New York 2023, s. 22–23.

²⁷ M. Buchowiec, *Czyściec. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*, Poznań 2017, s. 25. Zob. W. Woźniak, *Nierówności społeczne w polskim dyskursie politycznym*, Warszawa 2012, s. 208; P. Borowiec, *Populistyczne strategie – narzędzia...*, s. 192–193.

²⁸ A. Laska, *Mit „sprawiedliwej normalności” w społecznym wymiarze dyskursu tranzytacji systemowej w Polsce*, [w:] A. Lewandowski, A. Meller, W. Wojdyło (red.), *Ustrój państwa w polskiej myśli politycznej XX-XXI wieku*, Toruń 2011, s. 536.

²⁹ Zob. A. Wolff-Powęska, *Oswojona rewolucja, Europa Środkowo-Wschodnia w praktyce demokratyzacji*, Poznań 1998, s. 100; A. Laska, *Sprawiedliwość społeczna w dyskursie polskiej zmiany systemowej*, Toruń 2011.

³⁰ I. Krastew, S. Holmes, *Światło, które zgasło...*, rozdz. „Gdy światło się mroczy”.

czoną wolność i indywidualizm, tym samym utożsamianej z zagrożeniem dla tradycyjnych wartości, tożsamości i kulturowej wspólnoty³¹. Wraz ze zmianami kulturowymi, jakie w ostatnich latach dotknęły Europę Środkową oraz problemem kryzysu migracyjnego, problem ten stał się jeszcze bardziej istotny³². Za Bartkiem Pytłasiem powtórzyć można, że transformacja została niejako naznaczona sporem, czy też retorycznymi wojnami na wartości pomiędzy modernizatorami i tradycjonalistami³³.

Powyższe rozważania determinują, istotne dla przeprowadzonej analizy założenie, że populistycznie rozumiany konflikt elit i ludu w realiach transformacji można wpisać w relację wygranych elit i przegranego ludu przy zastrzeżeniu jednak, że przyjmuje on postać strukturalnego konfliktu wykraczającego poza ekonomiczny podział pomiędzy liberalno-kapitalistycznymi, kosmopolitycznymi i eurofilijskimi „zwycięzcami” i „finansowo-nacjonalistycznymi”, kulturowo monistycznymi i eurosceptycznymi „przegrany”³⁴. Uzupełniają go bowiem treści kulturowe dotyczące poczucia zagrożonej tożsamości i wykluczenia z udziału w sferze politycznej i pozbawienia niejako politycznej podmiotowości czy też stania się „niewidzialnym”³⁵. Na tej płaszczyźnie dochodzi do swoistego zejścia się populizmu protestu i tożsamości.

Analiza dyskursu Prawa i Sprawiedliwości

Od „systemu Tuska” do „systemu późnego postkomunizmu”

W programie wyborczym Prawa i Sprawiedliwości z 2019 roku pojawia się po raz pierwszy zwrot „system późnego postkomunizmu” (SPP), który użyty zostaje na potrzeby zintegrowania opisu i oceny rządów koalicji Platformy Obywatelskiej oraz Polskiego Stronnictwa Ludowego w latach 2007–2015 z okresem przemian, jakie miały miejsce w Polsce po 1989 roku³⁶. Znaczenie samego określenia SPP wydaje się tym istotniejsze, że już w programie wyborczym PiS z 2014 roku autorzy dokonują w ramach diagnozy stanu państwa nie

³¹ B. Pytlas, *Radical Right Parties in Central and Eastern Europe*, Routledge, New York 2016, s. 7.

³² R. Eatwell, M. Goodwin, *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020, s. 147–189.

³³ B. Pytlas, *Radical Right Parties...*, s. 7.

³⁴ B. Stanley, *A New Populist Divide? Correspondences...*, s. 3–4. Zob. B. Pytlas, *Radical Right Politics in East and West: Distinctive...*; P. Lenik, *Trusting the Untrustworthy: An Exploration of Attitudes Towards the Populist Government in Poland Using Survey Data*, «Europe-Asia Studies» 2023, s. 15.

³⁵ E. Korolczuk, *Populizm, nierówności i uwiad obywatelstwa...*, s. 143.

³⁶ *Polski model państwa dobrobytu. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2019, s. 27.

tylko wyjaśnienia, czym był/jest system postkomunistyczny, ale również łączą go z działaniami rządów koalicyjnych PO-PSL, przy czym czas ten nazywają „systemem Tuska”³⁷.

Wprowadzona w 2019 roku zmiana semantyczna stanowiła istotny w strategii komunikacyjnej zabieg. Była odzwierciedleniem próby jeszcze mocniejszego niż dotychczas utożsamienia głównego politycznego oponenta jako współodpowiedzialnego za dysfunkcje w działalności państwa, ale także jako kontynuatora błędów utożsamianych z przemianami okresu transformacji systemowej³⁸. Jak ujął to Maciej Kassner, w sytuacji braku rzeczywistych różnic, spór polityczny między PiS a PO „polegał początkowo na wyolbrzymianiu animozji personalnych. Z czasem jednak obie partie wypracowały istotnie odmienne wizje ustrojowe i zaczęły zabiegać o reprezentacje odmiennych środowisk i interesów społecznych. Zapoczątkowało to proces rekonstrukcji polskiej sceny politycznej, w wyniku którego Prawo i Sprawiedliwość w sposób dla siebie nieoczekiwany stało się główną reprezentacją polityczną sił kontestujących transformację systemową”³⁹. Takie pozycjonowanie się partii Jarosława Kaczyńskiego było również konsekwencją jej doświadczeń z okresu współrządzenia w ramach koalicji z populistyczną Samoobroną oraz Ligą Polskich Rodzin. Po kilku latach od tamtego czasu PiS sięgnęło bowiem po sprawdzone w partii Andrzeja Leppera hasła krytykujące transformację z pozycji populistycznej i wykorzystujące społeczny gniew⁴⁰. Tym, co różnicuje również okres pierwszych i drugich rządów z udziałem PiS jest bowiem fakt, że o ile za pierwszym razem partia Jarosława Kaczyńskiego podejmowała współpracę z ugrupowaniami populistycznymi, tak za drugim razem PiS było już ugrupowaniem populistycznym⁴¹.

W konsekwencji Prawo i Sprawiedliwość jako formacja polityczna, które swoje pierwsze wybory parlamentarne wygrała posługując się hasłem IV RP, będącym krytyką państwa postkomunistycznego, uwikłanego w meandry przemian, braku lustracji itp.⁴², po kolejnych 10 latach ponownie wygrywa

³⁷ *Zdrowie, Praca, Rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2014, s. 15–44.

³⁸ Tamże, s. 29, 43.

³⁹ M. Kassner, *Jak opisać dynamikę polityczną polskiej transformacji? Karla Polanyi’ego hipoteza ruchu dwukierunkowego*, «Przegląd Krytyczny» 2021, t. 3, nr 1, s. 37–39.

⁴⁰ Zob. T. Markiewka, *Gniew*, Wołowiec 2020, rozdz. „Wersalu nie będzie”. D. Ost, *Kłęska „Solidarności”: gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Warszawa 2007.

⁴¹ Zob.: B. Stanley, M. Cześniak, *Populism in Poland*, [w:] D. Stockemer (red.), *Populism Around the World*, Cham 2018, s. 72–75; P. Przyłęcki, *Populizm w polskiej polityce. Analiza dyskursu politycznego*, Warszawa 2012; V. Havlik, V. Stojarová, *Different Faces of Illiberal Party Politics in Central and Eastern Europe*, [w:] M. Solska, F. Bieber, D. Taleski (red.), *Illiberal and Authoritarian Tendencies in Central, Southeastern and Eastern Europe*, Bern 2018.

⁴² Patrz: J. Sanecka-Tyczyńska, *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin 2011, s. 48–69; M. Strzelecki, *Między akcepta-*

wyborczą rywalizację, również odwołując się do krytyki kondycji państwa. Tym razem jednak akcenty owego pesymistycznego opisu postawione zostały zdecydowanie inaczej i uwzględniały powstanie oryginalnej „sytuacji populistycznej”⁴³, rozumianej jako pakiet okoliczności koniecznych do radykalnego negowania dokonań rządzących⁴⁴.

Hasła „Damy radę” i „Polska w ruinie” wskazywały na inne aspekty oceny politycznej rzeczywistości i były niejako połączeniem negatywnej oceny wspomnianych już: dokonań rządów koalicji PO-PSL oraz przebiegu transformacji. Jak stanowił obowiązujący podczas wyborów w 2015 r. program PiS: „Celem «systemu Tuska» jest podtrzymanie kształtu III RP, czyli polskiej formy postkomunizmu, który zachwiał się w latach 2004–2007. Chodzi konkretnie o interesy establishmentu wyłonionego w procesie tzw. transformacji (...)”⁴⁵. W innym z kolei miejscu dodawano: „«system Tuska» jest i restauracyjną odbudową, i jednocześnie kolejną mutacją klasycznego wydania III Rzeczypospolitej z jej wszystkimi negatywnymi cechami. Mamy więc połączenie wad systemu postkomunistycznego z nowymi rozwiązaniami (...)”⁴⁶.

W dyskursie PiS kategoria SPP, podobnie jak i postkomunizmu oparta jest w warstwie ideowej na krytyce „prymitywnego liberalizmu przechodzącego w społeczny darwinizm, a także permissywizmu przechodzącego z kolei w nihilizm”⁴⁷. Na poziomie instytucjonalnym podejmowane już wcześniej tematy braku lustracji i dekomunizacji czy też uwłaszczenia nomenklatury, mocniej obudowano o wątki stanowiące bariery dla ostatecznego zafunkcjonowania w sposób właściwy mechanizmów demokratycznych oraz reguł rynkowych⁴⁸. Autorzy omawianych dokumentów programowych pisali o „redukcji instytucji państwa demokratycznego” czy też „psuciu mechanizmu i procedur demokratycznych”, w 2019 roku konkludując „mechanizm demokratyczny, na który składają się procedury wyborcze, prawa obywateli i pluralizm mediów, był od początku poważnie zakłócony. Rynek, którego głównym zadaniem jest selekcjonowanie podmiotów gospodarczych, nagradzanie dobrego gospodarowania i karanie lub eliminowanie złego, w niewielkim

---

cja a negacją. Demokracja w interpretacjach polskiej myśli politycznej XX i XXI wieku, Toruń 2020, s. 170–174.

⁴³ J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000, s. 23, [za:] P. Borowiec, *Populistyczne strategie – narzędzia...*, s. 196.

⁴⁴ P. Borowiec, *Populistyczne strategie – narzędzia...*, s. 196.

⁴⁵ *Zdrowie, Praca Rodzina...*, s. 24.

⁴⁶ Tamże, s. 43.

⁴⁷ *Polski model państwa...*, s. 26, 28.

⁴⁸ Tamże, s. 24.

stopniu spełniał swoje funkcje"⁴⁹. Tym samym politycy ugrupowania Jarosława Kaczyńskiego podkreślali dysfunkcje polskiej demokracji, podważając wręcz jej demokratyczność.

Tak ukierunkowana narracja polityków PiS, znalazła swoje znaczące odzwierciedlenie w kampanii wyborczej zarówno w 2015 jak i 2019 roku. Podczas ówczesnie odbywających się konwencji wyborczych jak również w trakcie prowadzenia codziennej kampanii pojawiały się wątki krytyki państwa, które nie działa, jest dysfunkcyjne i pozbawione sprawczości⁵⁰. Olgierd Annusewicz zwrócił uwagę, że PiS postanowiło „opisać Polskę jako kraj zrujnowany”. Używał do tego nie tylko hasła „Polska w ruinie”, z którego w pewnym momencie się jednak wycofano⁵¹. W ramach komunikacji z wyborcami wykorzystywano także zdjęcia zniszczonych obiektów, zlikwidowanych lub zamkniętych w ostatnich latach⁵². Jak ocenia Annusewicz, przekaz ten „zdominował narrację o sukcesach 25 lat transformacji i dekady w Unii Europejskiej” budowaną przez przedstawicieli koalicji PO-PSL i prezydenta Komorowskiego⁵³.

Elity vs lud

W omawianym dyskursie PiS państwo było przestrzenią, w której realizował się, istotny z perspektywy populistycznej narracji, spór pomiędzy elitami a ludem. Z jednej strony elity, które jednocześnie były i aktorem implementującym transformację i jednocześnie jej wygranymi, z drugiej lud, w większości borykający się z problemami przemian. I w tym kontekście jednym z zarzutów, jaki PiS stawia SPP, jest jego niedemokratyczność. W optyce PiS elity zawdzięczają swoją pozycję mechanizmom niedemokratycznym, ich miejsce w strukturze społecznej wynika bowiem z dokooptowaniu do wąskiej elity wybranych i wtajemniczonych według kryteriów nie tylko niepodlegających demokratycznej dyskusji, lecz wręcz „niepoznawalnych dla zwykłych śmiertelników”⁵⁴.

---

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ K. Burnetko, *PiS na konwencji wciąż swoje: Obecna Polska to kraj w ruinie*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1632863,1,pis-na-konwencji-wciaz-swoje-obecna-polska-to-kraj-w-ruinie.read> (12.12.2022).

⁵¹ Stanisław Karczewski: *PiS nie mówi, że Polska jest w ruinie*, <https://www.rp.pl/kraj/art-11558961-stanislaw-karczewski-pis-nie-mowi-ze-polska-jest-w-ruinie> (12.12.2022).

⁵² O. Annusewicz, *Ramowanie „Dobrej Zmiany”. Ramy językowe kampanii wyborczej Prawa i Sprawiedliwości na Twitterze w 2015 roku*, «e-Politikon» 2016, nr XVII, s. 85.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ *Nowoczesna, Solidarna, Bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2011, s. 57.

W argumentacji tej zawarta jest, podejmowana w populistycznych dyskursach, kwestia elitaryzacji i technokratyzacji liberalnej demokracji⁵⁵. PiS konsekwentnie na przestrzeni lat definiowało pozycję krytykowanych elit jako nieuzasadnioną i nadzwyczajną. Chociażby na łamach programu z 2011 roku pisano o elitach jako środowisku, w którym panuje przekonanie o tym, że klucz do rozumienia skomplikowanych procesów zachodzących we współczesnym świecie, a w konsekwencji do podejmowania decyzji w zasadniczych sprawach gospodarki, polityki, prawa i moralności tkwi w rękach nowoczesnych „supermędrców” czy „superfachowców”, wysoko wyrastających ponad wspólnoty i grupy, z których się wywodzą⁵⁶.

Ten swoisty ekskluzywizm uznano w kręgach PiS za dominujący w postkomunistycznych realiach III RP. Jego cechami miały być: po pierwsze wyłączenie wielu dziedzin życia zbiorowego spod demokratycznej kontroli i poddawania istotnych decyzji organów przedstawicielskich swoistej cenzurze sprawowanej przez anonimową i nieodpowiedzialną przed nikim technokrację; po drugie niemające podstaw w poziomie kwalifikacji, ani nakładzie pracy – różnice w dochodach między nieliczną elitą a „resztą”, którą jest rzeczywisty suweren⁵⁷.

Wyrażony wcześniej zarzut niedemokratyczności systemu i braku demokratycznej legitymizacji elit w dyskursie PiS przedstawiono w oparciu o przykład środowiska sędziowskiego, które traktowano jako jedno z współtwórców SPP. Jak stanowił program PiS: „Nie ma też wątpliwości, że sądownictwo, w którym po 1989 r. wprowadzono tylko pobieżne zmiany, stało się bardzo znaczącą, a wręcz może podstawową, szczególnie po roku 2000, opoką systemu postkomunizmu i późnego postkomunizmu”⁵⁸.

W analizowanych przejawach dyskursu, niedemokratyczność sędziów objawiać miała się chociażby poprzez rzekome odrzucenie zasady stanowiącej, że „o kształcie władzy decyduje w wyborach społeczeństwo, poprzez parlament, który, uchwalając ustawy, wykonuje jego wolę, która jest obowiązująca dla sądów, zaś w razie wątpliwości co do zgodności tej woli z Konstytucją spór rozwiązywany jest, po zastosowaniu pewnej procedury, przez Trybunał Konstytucyjny, wybierany przez władzę ustawodawczą”⁵⁹. Tego typu argumentacja w sposób jednoznaczny odwołuje się do zasady demokracji większościowej, gdzie przewagę posiadają pochodzące z wyboru i mogące się pochwalić

⁵⁵ Zob. A. Lewandowski, *Elitist Democracy as the Root of Populist Counter-Revolution: A Theoretical Approach*, «Historia i Polityka» 2021, nr 38 (45).

⁵⁶ *Nowoczesna, Solidarna, Bezpieczna...*, s. 57.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ *Polskie model państwa...*, s. 36.

⁵⁹ Tamże, s. 36–37.

demokratyczną legitymacją władze ustawodawcza i po części wykonawcza, w przeciwieństwie do władzy sądowniczej właśnie.

W tym też kontekście należy dostrzec konsekwentne podejmowanie i podkreślanie przez PiS problemu rzekomego dezawuowania przez elity racji i niejako podmiotowości „ludu”. Jak deklarowali politycy PiS, elity zarówno w systemie postkomunistycznym jak i SPP, dokonywały lekceważenia merytorycznych racji społeczeństwa jako całości oraz wielkich grup społecznych, a także ignorowania ich interesów⁶⁰. Dobitnie dał temu wyraz Jarosław Kaczyński, który stwierdził w jednej z wypowiedzi, że „polskie elity gardziły ludźmi przez lata”⁶¹.

Odpowiedzią PiS na ten stan rzeczy było zwrócenie uwagi na fakt, że partia ta słucha wyborców, wsłuchuje się w ich głos i sygnalizowane problemy⁶², a także, że przełamie imposybilizm dotychczasowych elit⁶³. Deklarowano, że PiS stanie po stronie, by użyć słów wówczas jeszcze będącej kandydatką na urząd premiera Beaty Szydło, ludzi, którzy są „pozostawiani sami sobie, nie mają wsparcia, nie mają żadnej pomocy ze strony rządzących”⁶⁴.

Nierówności w państwie postkomunistycznym

Populistyczny dyskurs, krytyczny wobec transformacji odnosi się także do problematyki rozwarstwienia społecznego i nierówności ekonomicznych oraz reform gospodarczych przeprowadzanych według wzorców neoliberalnych, jakie miały miejsce po 1989 roku⁶⁵. W narracjach PiS obecna jest krytyka

⁶⁰ Tamże, s. 26–28.

⁶¹ M. Gostkiewicz, *Polskie elity gardziły zwykłymi ludźmi. Ale nie możemy sobie pozwolić na ich rewolucyjną wymianę*, <https://weekend.gazeta.pl/weekend/7,152121,22858137,polskie-elity-gardziły-zwykłymi-ludźmi-ale-nie-mozemy-sobie.html> (12.12.2023).

⁶² „Nazywam się Szydło, Beata Szydło i będę słuchać ludzi”. *Poznaliśmy program nowego rządu*, <http://niezalezna.pl/68196-nazywam-sie-szydlo-beata-szydlo-i-bede-slucacludzi-poznalismy-program-nowego-rzadu> (28.12.2022); A. Lewandowski, M. Polakowski, *Elites vs. the People: Populism in the Political Thought of Law and Justice*, «Annales UMCS, Sectio K. Politologia» 2018, t. XXV, nr 2, s. 155.

⁶³ „Damy radę”. *Beata Szydło przedstawiła nowe hasło wyborcze PiS*, <https://www.gazeta-prawna.pl/wiadomosci/artykuly/889985,damy-rade-beata-szydlo-przedstawila-nowe-haslo-wyborcze-pis.html> (12.12.2022); *PiS ujawnia hasło wyborcze, chce „słuchać Polaków i zmieniać Polskę”*, <https://www.newsweek.pl/polska/haslo-wyborcze-pis-sluchac-polakow-i-zmieniac-polske-newsweekpl/3bltf3d> (12.12.2022).

⁶⁴ *Beata Szydło przedstawiła nowe hasło wyborcze PiS: „Damy radę”*, <https://polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1492960,Beata-Szydlo-przedstawila-nowe-haslo-wyborcze-PiS-Damy-rade> (12.12.2022).

⁶⁵ *Kaczyński: Idea neoliberalna to dewiacja*, <https://www.newsweek.pl/polska/kaczynski-idea-neoliberalna-to-dewiacja/vp1p3xe> (28.12.2022); *PiS: solidarność tak, neoliberalizm nie*, <https://www.rp.pl/kraj/art6981671-pis-solidarnosc-tak-neoliberalizm-nie> (28.12.2022).

nierówności i jednoczesny postulat wprowadzenia solidarystycznej polityki gospodarczej, która będzie zaprzeczeniem zaakceptowanej i realizowanej przez elity polityki neoliberalnej. Program z 2019 roku jest wręcz deklaracją, że PiS prowadzić będzie politykę na rzecz najbardziej potrzebujących, niwelując podziały społeczne, zwalczając fałszywie pojęty elitaryzm i działać przeciwko wykluczeniu różnych grup społecznych⁶⁶. Ten kierunek narracji, zgodny z założeniami populizmu protestu, utrzymany był podczas wystąpień polityków PiS, w tym premiera Mateusza Morawieckiego, który podczas jednego z przemówień zadeklarował, że „neoliberalny model gospodarki zależnej, zastosowany do państw Europy Środkowej okazał się błędem”⁶⁷ czy też w wypowiedzi ówczesnej premier Beaty Szydło, która wskazywała na potrzebę „nadrobienia luki cywilizacyjnej” powstałej w czasie transformacji w wyniku „prywatyzacji, sprzedaży lub doprowadzenia do upadku polskich firm”⁶⁸.

Powagę omawianego problemu budowano przez określone zabiegi językowe. Istotnym przykładem tego typu rozwiązań jest fragment programu wyborczego z 2019, w którym neoliberalną ekonomię porównano do pozbywania drugiej osoby życia: „Podobnie jak przykazanie «nie zabijaj» ustala jasne granice dla zabezpieczenia wartości ludzkiego życia, dzisiaj musimy powiedzieć «nie» dla ekonomii wykluczenia i nierówności społecznej. Ta ekonomia zabija. Prawo sprzyja silniejszemu, więc można pożera słabszego. W wyniku tej sytuacji wielkie masy ludności są wykluczane i marginalizowane, bez pracy, bez perspektyw, bez drogi wyjścia”⁶⁹.

Wątek krytyki neoliberalnej gospodarki dla PiS nie był nowy. Kwestia społecznej sprawiedliwości akcentowana była przez polityków tego ugrupowania również we wcześniejszych latach⁷⁰, niemniej jednak po 2015 roku uczyniono z niej istotny programowo problem do tego stopnia, że owa krytyka stała się istotnym elementem podstaw programowego projektu, jakim był polski model państwa dobrobytu⁷¹. Prezentując główne jego założenia (jako pro-

⁶⁶ *Polski model państwa...*, s. 9.

⁶⁷ *Premier Morawiecki: neoliberalny model gospodarczy był błędny*, <https://www.pap.pl/aktualnosc/news%2C959728%2Cpremier-morawiecki-neoliberalny-model-gospodarczy-byl-bledny.html> (28.12.2022).

⁶⁸ *Morawiecki: nie dla neoliberalizmu, ale i nie dla socjalizmu*, <https://www.wnp.pl/praca/morawiecki-nie-dla-neoliberalizmu-ale-i-nie-dla-socjalizmu,282349.html> (28.12.2022).

⁶⁹ *Polskie model państwa...*, s. 10.

⁷⁰ Zob. J. Sanecka-Tyczyńska, *Państwo obywatelskie i wspólnota...*, s. 110–128; T. Bojarowicz, *Novum podziałów społeczno-politycznych...*, s. 107–123; *IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla Wszystkich. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2005; *Nowoczesna. Solidarna. Bezpieczna...*

⁷¹ *Morawiecki odrzuca inflacyjną krytykę. „Myślenie neoliberalne”*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/morawiecki-odrzuca-inflacyjna-krytyke-myslenie-neoliberalne/s70vyk9> (28.12.2022).

gram Polski Ład) Mateusz Morawiecki zapowiadał podniesienie poziomu życia polskich rodzin do pułapu porównywalnego z Europą Zachodnią oraz poszerzenie i wzmocnienie klasy średniej jako możliwej dla wszystkich, a nie tylko nielicznych⁷².

Tożsamość zagrożona

Dopełnieniem realizacji przedstawionych we wstępie i części teoretycznej założeń jest odniesienie się do problematyki tożsamościowej w badanym dyskursie. Analizując wypowiedzi liderów PiS i dokumenty partyjne trudno jednak odnaleźć treści jednoznacznie łączące transformację systemową z zagadnieniami tożsamościowymi i kulturowymi, przy czym zastrzec należy, że tematyka ta stanowi istotny element szeroko rozumianej myśli politycznej PiS⁷³. Większość analizowanych wypowiedzi ma charakter ogólnych deklaracji, choć jak konstatuje Magdalena Kozub-Karkut, w dyskursie PiS, zagadnienia przerywania ciąży, zapłodnienia in vitro czy też legalizacji związków homoseksualnych, zawsze przywołują także wątki związane z konsekwencjami transformacji ustrojowej, procesem modernizacji i europeizacji⁷⁴. Jednym z nielicznych przykładów tego typu deklaracji jest np. program z 2014 roku, w którym podkreślano m.in., że kultura nie była wielkim beneficjentem transformacji i powstałej w jej wyniku III RP. Co więcej zaznaczano, że po 1989 roku zaistniało zjawisko dekulturacji, za które odpowiedzialne były elity uznające ten proces za nieuchronny, naturalny i nieodwracalny skutek oraz w pewnym sensie koszt urynkowania i modernizacji⁷⁵. Tego typu podejście elit III RP, politycy PiS utożsamiali z neoliberalnym stanowiskiem, które charakteryzowało: po pierwsze, pogardliwe podejście do kultury rozumianej jako „dziedziny peryferyjnej i nieważnej z punktu widzenia zasadniczych interesów państwa”; po drugie błędne przeświadczenie, jakoby państwo nie było niczym więcej jak tylko złożonym przedsiębiorstwem produkcyjnym i dlatego należy je oceniać wyłącznie w kategoriach ekonomicznych⁷⁶. Wskazując na winę elit,

---

⁷² Mateusz Morawiecki: *Prezentacja programu #PolskiŁad – 15 maja 2021 r.*, <https://www.youtube.com/watch?v=JwDsk4-dNDo> (13.04.2023).

⁷³ Zob. A. Lewandowski, *Cultural security in the political programmes of Law and Justice*, «Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne» 2017, nr 56; A. Lewandowski, M. Polakowski, *Post-Communist Populism in Poland: The Case of the Law and Justice Party*, «Ethnopolitics» 2023, s. 16–17.

⁷⁴ M. Kozub-Karkut, *Religia w dyskursie polityki – polski spór o aborcję*, «Annales UMCS, Sectio K» 2017, vol. XXIV, 2, s. 239.

⁷⁵ *Zdrowie, Praca, Rodzina...*, s. 139.

⁷⁶ Tamże.

politycy PiS wpisują zatem problem zagrożonej tożsamości w charakterystyczny dla populizmu tożsamości podział na ceniący narodową kulturę i tradycję lud oraz działające na ich niekorzyść elity.

Wnioski

Zaprezentowane w tekście rozważania pozwalają odnieść się do zawartego we wstępie problemu badawczego oraz sformułować kluczowe wnioski z badań. Po pierwsze, odpowiadając na zasadniczą część pytania badawczego, należy stwierdzić, że zagadnienie transformacji systemowej stanowi zauważalny element populistycznego dyskursu Prawa i Sprawiedliwości po 2015 r. Koniecznym jest jednakże doprecyzować, że problematyka transformacji została w ramach analizowanego dyskursu powiązana z negatywną oceną okresu rządów koalicji PO-PSL w latach 2007–2015, który został określony mianem systemu późnego postkomunizmu.

Po drugie, przeprowadzona analiza pozwoliła dokonać wyodrębnienia podstawowych cech populistycznego dyskursu PiS, którymi są: a) stosowanie antynomii elity–lud z jednoczesnym krytycznym stosunkiem do elit i pozytywnym wobec ludu; b) podkreślanie procesów polegających na deprecjonowaniu ludu przez elity i tym samym prowadzących wręcz do wykluczenia go z sfery politycznej; c) charakterystyka systemu III RP powstałego jako nie w pełni demokratycznego, z dominującą, niepodlegającą społecznej kontroli pozycją elit; d) obarczenie elit odpowiedzialnością za przebieg transformacji systemowej, która poprzez neoliberalne rozwiązania ekonomiczne doprowadziła do nierówności i wykluczenia społecznego oraz deprecjonowania kwestii kulturowych i tożsamościowych.

Trzeci wniosek dotyczy z kolei kwestii tożsamościowych. Przeprowadzone analizy wykazały, że zagadnienie to, mimo że obecne w myśli politycznej PiS, w dyskursie populistycznym po 2015 roku nie było znacząco obecne i ograniczało się jedynie do przypisania elitom decyzji podejmowanych w okresie transformacji, których efektem było osłabienie tożsamości narodowej i wspólnoty.

Omawiany dyskurs PiS dotyczący polskiej transformacji wpisuje się w szersze, zauważalne na świecie zjawisko populistycznej kontestacji liberalnego porządku ekonomicznego, jak również i politycznego. Ów sprzeciw takich polityków jak Marine Le Pen, Donald Trump, Victor Orbán łączy krytykę globalizacji ekonomicznej z hasłami nacjonalistycznymi, anty-imigranckimi i antyestabliśmentowymi. W opinii Kassnera jest to odpowiedź na kryzys neoliberalnej

globalizacji⁷⁷, który można dodać, w Polsce objawił się niejako w skutek transformacji o imitacyjnym charakterze.

Bibliografia

- Annusewicz O., *Ramowanie „Dobrej Zmiany”. Ramy językowe kampanii wyborczej Prawa i Sprawiedliwości na Twitterze w 2015 roku*, «e-Politikon» 2016, nr XVII.
- Aslanidis P., *Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective*, «Political Studies» 2015, vol. 64 (1).
- Blokker P., *Varieties of populism in East Central Europe*, [w:] B. Crum, A. Oleart (red.), *Populist Parties and Democratic Resilience. A Cross-National Analysis of Populist Parties' Impact on Democratic Pluralism in Europe*, New York 2023.
- Bojarowicz T., *Novum podziałów społeczno-politycznych w Polsce w latach 2005–2017*, Olsztyn 2018.
- Borowiec P., *Definicje terażniejszości prezentowane przez Andrzeja Dudę i Bronisława Komorowskiego w kampanii prezydenckiej 2015 roku*, «e-Politikon» 2016, nr XVII, wiosna.
- Borowiec P., *Populistyczne strategie – narzędzia polskich neoliberalnych elit w kampaniach wyborczych 2015 roku*, «Studia Politologiczne» 2020, vol. 55.
- Brubaker R., *Why populism?*, «Theory and Society» 2017, vol. 46 (5).
- Buchowiec M., *Czyściec. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*, Poznań 2017.
- De Waele J-M., *Czy Europę Środkowo-Wschodnią czeka fala populizmu*, [w:] J.-M. De Waele, A. Paczeński (red.), *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, Warszawa 2010.
- Dzwończyk J., *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000.
- Eatwell R., Goodwin M., *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020.
- Freeden M., *Ideology: A Very Short Introduction*, Oxford 2003.
- Havlik V., Stojarová V., *Different Faces of Illiberal Party Politics in Central and Eastern Europe*, [w:] M. Solska, F. Bieber, D. Taleski (red.), *Illiberal and Authoritarian Tendencies in Central, Southeastern and Eastern Europe*, Bern 2018.
- Inglehart R.F., Norris P., *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. School Faculty «Harvard Kennedy Research Working Papers» 2016, RWP16-026.
- Jarosz M. (red.), *Wygrani i przegrani polskiej transformacji*, Warszawa 2005.
- Kasińska A., Dudała R., *Demokracje zbuntowane*, Kielce 2022.
- Kassner M., *Jak opisać dynamikę polityczną polskiej transformacji? Karla Polanyi'ego hipoteza ruchu dwukierunkowego*, «Przegląd Krytyczny» 2021, t. 3, nr 1.
- Kitschelt H., Mansfeldova Z., Markowski R., Tóka G., *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*, Cambridge 1999.
- Korolczuk E., *Populizm, nierówności i uwiad obywatelstwa socjalnego*, [w:] J. Żakowski (red.), *Almanach 2019–2020*, Warszawa 2019.
- Kozub-Karkut M., *Religia w dyskursie polityki – polski spór o aborcję*, «Annales UMCS, Sectio K» 2017, vol. XXIV.
- Krastew I., Holmes S., *Światło, które zgasło. Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, Warszawa 2020.

---

⁷⁷ M. Kassner, *Jak opisać dynamikę polityczną...*, s. 43.

- Laclau E., *Rozum populistyczny*, Wrocław 2009.
- Laska A., *Mit „sprawiedliwej normalności” w społecznym wymiarze dyskursu tranzycji systemowej w Polsce*, [w:] A. Lewandowski, A. Meller, W. Wojdyło (red.), *Ustrój państwa w polskiej myśli politycznej XX-XXI wieku*, Toruń 2011.
- Laska A., *Sprawiedliwość społeczna w dyskursie polskiej zmiany systemowej*, Toruń 2011.
- Lenik P., *Trusting the Untrustworthy: An Exploration of Attitudes Towards the Populist Government in Poland Using Survey Data*, «Europe-Asia Studies» 2023.
- Lewandowski A., *Elitist Democracy as the Root of Populist Counter-Revolution: A Theoretical Approach*, «Historia i Polityka» 2021, nr 38 (45).
- Lewandowski A., *Cultural security in the political programmes of Law and Justice*, «Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne» 2017, nr 56.
- Lewandowski A., *Endogenne źródła kryzysu demokracji liberalnej jako przedmiot badań*, «Horyzonty Polityki» 2022, vol. 12, nr 44.
- Lewandowski A., Polakowski M., *Elites vs. the People: Populism in the Political Thought of Law and Justice*, «Annales UMCS, Sectio K. Politologia» 2018, t. XXV, nr 2.
- Lewandowski A., Polakowski M., *Post-Communist Populism in Poland: The Case of the Law and Justice Party*, «Ethnopolitics» 2023.
- Lipiński A., Stępińska A., *Współczesne badania nad populizmem – wybrane dylematy i kluczowe podejścia*, [w:] A. Lipiński, A. Stępińska (red.), *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*, Poznań 2020.
- Marczewska-Rytko M., *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995.
- Markiewka T., *Gniew*, Wołowiec 2020.
- Markowski R., *Populizm a demokracja: ujęcia, dylematy, kontrowersje*, [w:] R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja*, Warszawa 2004.
- Mieczkowska M., *Transformacja czy tranzycja? Szkice definicyjne*, «Acta Politica» 2014, nr 30.
- Moffit B., *The global rise of populism. Performance, political style, and representation*, Stanford 2017.
- Mouffe Ch., *For a Left Populism*, London–New York 2018.
- Mudde C., *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge 2007.
- Müller J.-W., *Demokracja rządu*, Warszawa 2022.
- Nowicka-Franczak M., *Was Another Modernisation Possible? Liberal and Leftist Critique of the Transformation in the Public Debate in Poland*, «Polish Sociological Review» 2018, vol. 203 (3).
- Obacz P., *Podział „Polska solidarna – Polska liberalna” w świetle wybranych koncepcji pluralizmu politycznego*, Kraków 2018.
- Ost D., *Kłęska „Solidarności”: gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Warszawa 2007.
- Paruch W., *Realizm i wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*, Lublin 2021.
- Polakowski M., *Oblicza populizmu – lewicowy i prawicowy*, [w:] K. Walecka, K. Wojtas (red.), *Między demokracją liberalną a nieliberalną*, Kraków 2021.
- Przyłęcki P., *Populizm w polskiej polityce. Analiza dyskursu politycznego*, Warszawa 2012.
- Pytlas B., *Radical Right Parties in Central and Eastern Europe*, Routledge, New York 2016.
- Pytlas B., *Radical Right Politics in East and West: Distinctive yet Equivalent*, «Sociology Compass» 2018, vol. 12, issue 11.
- Radek R., *Demontaż trójpodziału władzy jako mechanizm odchodzenia od demokracji w świetle doświadczeń polskich i węgierskich w drugiej dekadzie XXI wieku*, [w:] J. Wojnicki, J. Zalesny (red.), *Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Doświadczenia polityczno-ustrojowe państw współczesnych*, Warszawa 2018.
- Sadura P., *Upadek komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej w perspektywie współczesnych teorii rewolucji*, Warszawa 2015.

- Sanecka-Tyczyńska J., *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin 2011.
- Santana A., Zagórski P., Rama J., *At Odds with Europe: Explaining Populist Radical Right Voting in Central and Eastern Europe*, «East European Politics» 2020, vol. 36, issue 2.
- Stanley B., *A New Populist Divide? Correspondences of Supply and Demand in the 2015 Polish Parliamentary Elections*, «East European Politics and Societies» 2019, vol. 33 (1).
- Stanley B., Cześniak M., *Populism in Poland*, [w:] D. Stockemer (red.), *Populism Around the World*, Cham 2018.
- Stanley B., *The thin ideology of populism*, «Journal of Political Ideologies» 2008, vol. 13 (1).
- Strobl M., Sáenz de Viteri A., Rode M., Bjørnskov C., *Populism and inequality: Does reality match the populist rhetoric?*, «Journal of Economic Behavior and Organization» 2023, vol. 207.
- Strzelecki M., *Między akceptacją a negacją. Demokracja w interpretacjach polskiej myśli politycznej XX i XXI wieku*, Toruń 2020.
- Taguieff P.A., *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*, «Telos» 1995, nr 103.
- Vittori D., *Re-conceptualizing populism: Bringing a multifaceted concept within stricter borders*, «Revista Española de Ciencia Política» 2017, vol. 44.
- Walecka K., *Przekraczając rubikon – między kryzysem a upadkiem demokracji*, [w:] K. Walecka, K. Wojtas (red.), *Między demokracją liberalną a nieliberalną*, Kraków 2021.
- Wojtas K., *Partie populistyczne w Czechach i na Słowacji*, Warszawa 2011.
- Wolff-Powęska A., *Oswojona rewolucja, Europa Środkowo-Wschodnia w praktyce demokratyzacji*, Poznań 1998.
- Woźniak W., *Nierówności społeczne w polskim dyskursie politycznym*, Warszawa 2012.
- Załęski P., Szałański A., Żołądek Ł., *Przegran i wygrani transformacji wobec rzeczywistości społeczno-politycznej*, Warszawa 2007.
- Zielonka J., *Kontrrewolucja. Liberalna Europa w odwrocie*, Warszawa 2018.